

SOVYETLER BİRLİĞİ'NDEKİ TÜRK LEHÇELERİNİN DİYALEKTOLOJİK ATLASI

Komisyon*

(Çeviren: Ekrem BEYAZ)**

Özet:

“Sovyetler Birliği’ndeki Türk Lehçelerinin Diyalektolojik Atlası” adlı bu çalışma, SSCB İlimler Akademisi Dil Bilim Enstitüsü Türk Dilleri Bölümü tarafından oluşturulmuş bir komisyonca hazırlanmıştır. Anket niteliğindeki bu çalışma, SSCB’deki Türk lehçelerini ses bilgisi, biçim bilgisi, söz varlığı ve anlam bilim açılarından ele almayı hedeflemekte ve bu alanlar çalışmanın üzerinde durduğu dört ayağı teşkil etmektedir. Anketteki her bir kısımda lehçelere göre kelimeler arasındaki ses, biçim ve anlam yönünden farklılaşmaların örneklerle gösterilmesinin yanı sıra, derleyiciye düşen görevler, muhataplara yöneltilecek soruların niteliği ve bu süreçte benimsenebilecek metodolojik yaklaşımlar da belirtilmektedir.

Anahtar kelimeler: Diyalektoloji, atlas, Türk lehçeleri, ses bilgisi, söz varlığı, şekil bilgisi, anlam bilimi.

The Dialectological Atlas of the Turkic Dialects in the USSR

Abstract:

This study, entitled as “The Dialectological Atlas of the Turkic Dialects in the Soviet Union”, was prepared by a commission of the USSR Academy of Sciences-Department of Linguistics. Having questionnaire traits, the study aims at investigating the Turkic dialects in the USSR from phonetic, morphological, lexical, semantical aspects, which constitute the quadrangular prism for this study. Together with indicating the differentiations with examples in respect to phonetics, morphology and semantics occurring in the Turkic dialects, the study also points out the responsibilities of the compiler, the features of the questions addressed at the subjects and the methodological aspects to be adopted during the compilation process.

Key words: Dialectology, atlas, Turkic dialects, phonetics, vocabulary, morphology, semantics.

* E. V. Sevortyan, E. R. Tenişev, N. A. Baskakov, L. S. Levitskaya, L. A. Pokrovskaya, G. İ. Donidze, A. A. Koklyanova.

** AKDITYK-TDK Uzman Yardımcısı, ekrembeyaz@live.com

Giriş

“Sovyetler Birliği'ndeki Türk Lehçelerinin Diyalektolojik Atlası” adlı bu anket, ses bilgisi, biçim bilgisi (kelime değişimleri ve oluşumları), söz varlığı ve anlam bilimi olmak üzere dört kısımdan oluşmaktadır.

‘Anket’teki her bir kısımda:

1. Lehçeler arasındaki ses bilimi, anlam bilimi, söz varlığı ve biçim bilgisi yönünden farklılaşmalarla ilgili olayların listesi ve bu olayları gösteren örnek kelimeler,

2. Malzemeleri toplayan lehçe bilimciye veya derleyiciye düşen görevler ve sorulacak sorular,

3. Bilgi verene yöneltilecek soru örnekleri,

4. Lehçe bilimcinin malzeme toplama aşamasında kullanabileceği metodolojik talimatlar bulunmaktadır.

Ankete dâhil edilen Türkçe kelimeler ve ekler, ‘Atlas’a da alınacağı şekil olan Rus alfabesi esaslı fonetik çeviri yazı işaretleriyle yazılmıştır. Çoğunlukla Türk lehçelerinden örnek verilen her bir kelime ya da ek, bizi kelimenin ya da ekin farklılaşmasındaki fonetik temeli gösteren bir takım ses değişimlerine götürür.

Örneğin: бен / б'ан / мен / мэн ~ мин...¹ ‘ben’;

= ың, = ын, = ән ... ~ = ның, = тың ... ~ = ны ...

(ilgi hâli eki)

Lehçe bilimciyi araştırdığı Türk lehçesinde (lehçesinde veya ağızında) belirli bir türe önceden yönlendirmemek için, kelime ve ek değişkenlikleri hakkında kelimelerin alındıkları Türk lehçeleriyle ilgili özel notlar verilmemiştir.

Bu yüzden malzeme derlemi, Türk lehçelerinin (lehçelerinin veya ağızlarının) çeşitli coğrafî, iktisadî, gündelik vs. şartlar altında bulunan çeşitli kullanıcılarından hareketle gerçekleştirilecektir. Yine de ‘anket’te, lehçe bilimcinin veya derleyicinin karşılaştacağı bütün somut durumlar öngörülemez.

Malzemenin toplandığı yere, deneğin yaşına, cinsiyetine, eğitim seviyesine ve mesleğine, Türk yazı dilini (Azerbaycan Türkçesi, Kırgız Türkçesi vs.) ve Rus dilini bilmesine bağlı olarak malzeme toplamada lehçe bilimci veya derleyici; cisme işaret ederek veya cismin tasvirini göstererek ilgili Türk lehçesindeki (ağızdaki veya şivesindeki) kullanımına ilişkin doğrudan soru sorma, Rusça soru sorma, kelimenin kullanımıyla ilgili tartışma yapma ve metin kayıtları tutma gibi farklı yaklaşımlar benimseyebilir.

Tür soruları: “Sizde ne derler?” (cisme işaret ederek) lehçenin (ağızın) ses bilgisi ve söz varlığı özelliklerini anlamada kullanılabilir.

1 Üç nokta, verilen kelimeye (eke) ilişkin çeşitlenmenin bitmediğini ve malzemeye derleyici tarafından eklemeler yapılabileceğini gösterir.

Ruşça sorular, örneğın soyut anlamlı isimleri, zamirleri veya nitelik adını deneğre gösteremediğre ve konunun ne üzerine olduğunu açıklaması gerektiğre durumlarda sorulabilirler.

Lehçe bilimci deneğre soru sorarken, deneğre herhangi bir yazılı Türk lehçesinin söz varlığıyla veya imlâ kuralıyla sınırlandırmaması ve nesnenin isminin yazılı Türk lehçesinde ne şekilde olduğunun anlaşılabilmesi için eşyaların isimlerinin verilmemesi gerekmektedir. Bu yüzden “Sizde nasıl derler? *Sığır* mı, *inek* mi?” türünden sorulardan kaçınmalıdır.

İncelenen lehçenin (ağzın) şekil bilgisi yönünden özelliklerinin ortaya çıkarılmasında metin kayıtları önemlidir.

“Sovyetler Birliğı’ndeki Türk Lehçelerinin Diyalektolojik Atlası” adlı çalışma SSCB İlimler Akademisi Dil Bilim Enstitüsü Türk Dilleri Bölümü çalışanları tarafından hazırlanmıştır.

Giriş. - L. S. LEVİTSKAYA, L. A. POKROVSKAYA.

Çeviri yazı. - N. A. BASKAKOV.

I. Ses Bilimi

1) “Ünlüler”.-L. A. POKROVSKAYA.

2) “Ünsüzler”, “Soru örnekleri ve malzeme derleyicisine metodolojik talimatlar”.-E. V. SEVORTYAN.

II. Şekil Bileisi.

1) “Çekim”.-G. İ. DONİDZE.

2) “Şahıs şekilleri”.-E. R. TENİŞEV.

3) “İlgi hâli şekilleri”.-E. R. TENİŞEV.

4) “Fülde zaman ve kip”.-A. A. KOKLYANOVA.

5) “Sıfat-fiil”, “İsim-fiil, Zarf-fiil” ve “Kelime teşkili”.-N. A. BASKAKOV.

III. Kelime Varlığı.-L. S. LEVİTSKAYA.

IV. Anlam Bilimi.-L. S. LEVİTSKAYA.

‘Anket’ projesinin hazırlanmasında SSCB İlimler Akademisi’nden V. M. JİRMUNSKİY ve Azerbaycan SSC İlimler Akademisinden M. Ş. ŞİRALİYEV’in büyük katkıları olmuştur.

Sovyetler Birliği'ndeki Türk Lehçelerinin Diyalektolojik Atlası'nın Oluşturulmasında (Kiril ve Latin Harfleri Esasında) Fonetik Çeviri Yazının Birleştirilmesi

Türk lehçeleri üzerine tipolojik ve tarihi süreçlere dayalı mukayeseli bir araştırma yapılması ve aynı şekilde *Sovyetler Birliği'ndeki Türk Lehçelerinin Diyalektolojik Atlası*'nın oluşturulması, farklı Türk lehçelerindeki seslerde meydana gelen temel tiplerin çeşitliliğini ve bu çeşitliliğin farklı lehçelerdeki eş değer türden ses çeşitlilikleriyle ilişkisini göstermeyi sağlayacak bütün Türk lehçeleri için ortak bir fonetik çeviri yazı sisteminin oluşturulmasını gerektirir.

Kiril ve Latin harfleri esasında müşterek bir fonetik çeviri yazı oluşturulmasıyla ilgili olarak sunulan bu proje, Latin çeviri yazıyla 1951 yılında kabul edilen uluslararası fonetik alfabe ile olan ilişkiye (*The International Phonetic Alphabet*) ve Türkologların çoğunluğu tarafından benimsenmiş, geleneksel çeviri yazıyı uygulayan ve Rus harfleri esaslı mevcut alfabelerle olan ilişkilere dayanmaktadır.

Proje aşağıdaki temel düzlem esasında hazırlanmıştır:

1. Çeviri yazısı yapılmış temel işaretler ve fonetik işaretleri bütün Türk lehçelerindeki fonetik sistemin özelliği olarak kabul edilmektedir.

2. Çeviri yazısı yapılmış temel işaretler Türk lehçelerinde görülen bütün temel ses tiplerini ifade etmektedir. Bunlarla ilgili nitel ve nicel uyarlamalar ilgili fonetik işareti ifade etmektedir.

3. Ünlü ve ünsüzlerin işaret tablosunda daha çok farklı Türk lehçelerine özgü sesler için olan işaretler gösterilmektedir. Tabloda daha nadir görülen ses tonları verilmemiş, fakat bunların ifadesi için herhangi bir temel işaretin anlamını netleştirmeye yarayan ilgili fonetik işaretler sistemi verilmiştir.

Ünlüler

Çoğunlukla Türk lehçelerinde rastlanılan temel tip ünlü seslerin ifadesi için, dokuz işaret kullanılmaktadır: a, ä, e, ı, i, o, ö, u, ü // a, ə, e, (ə), ы, и, o, ɵ, y, ʏ.

Farklı dillerde ya da bazı Türk lehçelerinde, önemli ünlü ses tonlarını ifade edebilmede aşağıdaki işaretler kullanılır:

a° // a°-örneğin, Tatar ve Özbek Türkçelerindeki yuvarlak a:

Özb.: a°tä // a°tə 'baba', ba°lä // бa°л'ə 'çocuk', *Tat.*: qa°ldı // қа°лды 'kaldı';

a:, e:, o:, ö // a:, e:, o:, ɵ-örneğin, Karaçay-Balkar Türkçesinde yarı uzun geniş ünlüler: a° = // a:л 'almak', ɵt // ɵr 'ot';

aʃ, eʃ, oʃ, öʃ, ıʃ, iʃ, uʃ, üʃ // aʃ, eʃ, oʃ, ɵʃ, ыʃ, иʃ, yʃ, ʏʃ-örneğin, Tuva Türkçesinde gırtlak ünlüleri: aʃt // aʃt 'at', eʃt // eʃt 'et';

a:, ä:, e:, o:, ö // a:, ə:, e:, o:, ɵ-örneğin Türkmenistan Türkçesindeki aslı (birincil) uzun ünlüler ve Altay Türkçesinde, Kırgız Türkçesinde ve diğer

lehçelerdeki ikincil uzun ünlüler: *Alt.*: u:l // y:l ‘oğul’, sō:k // cō:k ‘kemik’;
Trkm.: a:t // a:t ‘ad’, o:t // o:t ‘od’;

ı, i, u, ü // ы, и, у, ү:-örneğin, Altay Türkçesindeki ikincil uzun ünlüler: sü: = // cy: = ‘sevmek’, su: // cy: ‘su’;

ı, i // ы, ı-y // ы, и // и türünden incelmış sesler, örneğin Kazak Türkçesinde ‘ы, и’, Nogay Türkçesinde ‘ы, и’, Tatar Türkçesinde, ‘ы, e’ ve diğer lehçelerde: *Kzk.*: bīr // bīp ‘bir’, qıl // қыл ‘kıl’;

u, ü // y, y-u // y, ü // ү türünden incelmış sesler, örneğin, Kazak Türkçesinde, ‘ү, ү’, Nogay Türkçesinde, ‘y, yb’, Tatar Türkçesinde, ‘o, ø’ ve diğer lehçelerde: *Kzk.*: tūr = // түр = ‘durmak, dikilmek’, күz // күз ‘güz’.

Türk lehçelerindeki ikiz ünlülerin (*diftongların*) ve ikiz ünlüleşmelerin çeviri yazısının yapılışı gerek alttan birleştirmeye (ligatür) ünlülerin bağlanması yoluyla (örneğin krş.: Yakutçada; та / тыа (<тау // тар) ‘dağ’, үөр (<ögür // öryр) ‘sürü’, сиен (<yegeñ // йеген) ‘yeğen’, муос // мыос (müñüs // мүһүс) ‘boynuz’ vs.) gerekse ünlü ve ünsüzlerin birleştirilmesinde uygun işaretlerin (örneğin, қыз // қйыз ‘kız’, сүйт // сүйт ‘süt’ vs.) kullanılması yoluyla gerçekleştirilir. Başlangıç konumunda ikiz ünlülerin çeviri yazısı ya kelime ortasında yapılabilir ya da yumuşak ünlünün üst karakter olarak gösterilmesi yoluyla yapılabilir. (örneğin, Karakalpak Türkçesinde; уот // уот ‘ateş’, үöt = // үот = ‘ölmek’; ya da, ^uot // ^yot, ^üöl = // ^yöl = .

Ünlülerin kalan diğer tonları, değişikliklerindeki nitel ve nicel durumlar aşağıdaki fonetik işaretleriyle belirtilir:

◌̣	ünlünün dudaksıllaşması (labialize)	ı̣	ünlünün yarım uzunluğu
◌̤	ünlünün kapalılığı	ı̤	ünlünün uzunluğu
◌̥	ünlünün açıklığı	ı̥ _n	ünlülerde farklı gırtlaksıllaşma dereceleri
◌̦	daha art ünlü	◌̧	genizsilleşme (nazallaşma)
◌̨	daha ön ünlü	◌̩	güçlü vurgu
◌̪	ünlünün kısalığı	◌̫	zayıf vurgu

Ünsüzler

Türk lehçelerindeki ünsüzlerin ifade edilmesinde 37 işaret kullanılır:

p-п	t-т	ʃ-с	z-з	g-г
b-б	d-д	ʒ-з	ɣ-р	q-қ
f-ф	c-ц	ʃ-с	x-х	q-қ
v-в	ʒ-з	ʃ-ш	y-й	x-х
w-ў	č-ч	ž-ж	j-н	γ-ғ
w-ў	ž-ж	n-н	ķ-қ	

m-m s-c l-l k-k

h-x h-x η-η l-l'

Bu işaretlerden;

p, b, w, m, f, v, t, d, ĉ, ʒ, s, z, n, l, l', š, ž, r, k, g, x, γ, η, q, h

n, b, ŷ, m, φ, v, m, d, ʧ, ʒ, c, z, n, l, l', u, ʒ, p, k, z, x, z, y, k, x işaretlerine Türk lehçelerinde çoğunlukla ya da önemli ölçüde rastlanmaktadır.

Bazı lehçelerde çeviri yazı için kullanıma uygun fonetik işaretlerin geliştirilmesinde şu işaretler kullanılmaktadır:

p, t, k // p̣, ṭ, ḳ // **п, т, к**-Çuvaş Türkçesinde ünlüler arası 'p, t, k // п, т, к': *apat* 'yemek', *epir* // *ефир* 'biz';

h, d, g // ħ, đ, ɣ-Tuva Türkçesinde ya da Altay Türkçesinde ötümsüz ünsüzler; *b, d, g // б, д, г*: *Alt.*: *ħala* // *ħала* 'çocuk', *Tuv.*: *ħögün* // *ħөгүн* 'bugün', *day* // *дағ* 'dağ';

p', t', k' // п', т', к'-Tuva Türkçesinde soluklu ünsüzler 'p, t, k // п, т, к': *p'ar* // *п'ар* 'pars'; *p'aš* // *п'аш* 'dökme demir, pik, font', *t'al* // *т'ал* 'söğüt', *t'us* // *т'ус* 'ayrı';

p', b', t', d' vs. // п', б', т', д' vs.-ilgili damaksıllaşma, örneğin, Karay Türkçesinin Trakay ağzında: *üs'tt'an* // *үс'т'т'ан* 'yukarıdan'; *ter'ak'l'ar* // *т'ер'ак'л'ар* 'ağaçlar';

ķ' // к'-Azerbaycan Türkçesindeki damaksıllaşmış 'k': *ķ'Äl* = // *к'эл* = 'gelmek'; *ķ'ül* // *к'үл*, 'gül';

q // q̣-Türkmence kelime başı 'g // ɣ'sinin kalın ünlülerle durumu: *qıyız* // *қыыз* 'kız', *qara* // *қара* 'kara';

c', z' // ц', з'-Çulım Türkçesindeki damaksıllaşmalar: *ärc'i* // *эпци* 'karı, eş', *üc'* // *үц'* 'üç' *küz'ügen* // *күзүген* 'kartal';

c // ц-Baraba lehçesi: *cıq* = // *цык* = 'çıkmaq';

z // з-Karay Türkçesinin Lutsk ağzında: *zan* // *зан* 'can';

č, ž // ч', ж'-Altay Türkçesinin bir kuzey ağzında: *pıž'aq* // *пыж'ак* 'bıçak', *oč'lr* // *оч'ор* = 'oturmak';

s', z' // с', з'-Karay Türkçesi: *k'oz'lar'im'a* // *к'оз'лар'им'а* 'gözlerime', *s'ut* // *с'ут* 'süt';

s, z // с, з-Türkmenistan Türkçesindeki ve Başkurt Türkçesindeki dış ara-sıllar: *Trkm.*: *yołwa'rs* // *йолўа'рс* 'kaplan', *sen* // *сен* 'sen', *şöz* // *сөз* 'söz, kelime';

x // ħ-Çulım Türkçesinde ötümsüz 'j // й': *tüxtün* // *түйтүн* 'dizgin/seber';

x', γ' // x', ɣ'-Türkmence 'x, γ // x, ɣ' damaksıl ünlüleriyle: *yüŷrimi* // *йиғрими* 'yüŷmi';

h // **ħ** Türkmenenin bir lehçesinde: ra:ħat // pa:xat ‘dinlenme’;

w // **ŷ**-Kazak Türkçesinde ve Karakalpak Türkçesinde ‘p // p’ nin ünlüler arası eşdeğeri: awa // aŷa ‘abla’;

ś // **é**-Çuvaşça peltek ünsüz: śul // éул ‘yol’;

š, **ž** // **ш**, **ж**-Altay Türkçesinin kuzey ağızları, Hakas Türkçesi, Şor Türkçesi: ež’ik // eж’ик ‘kapılar’, oš’oron // oш’орон ‘oturan’;

m, **n**, **l**, **r** // **м**, **н**, **л**, **р**-Karay Türkçesinin Trakay ağzında: t’um’an’ // t’ym’an’ ‘bin’, k’er’ak’ // k’ep’ak’ ‘gerek’, t’un’ // т’ун’ ‘gece’;

m, **n**, **l**, **r** // **м**, **н**, **л**, **р**-Ötümsüz seslerin önünde bulunan ötümsüz ünsüz türleri, örneğin; Kzk.: ałtı // алты ‘altı’; taıt // таит ‘taşımak/çekmek’;

m, **n**, **l**, **r** // **м**, **н**, **л**, **р**-örneğin, Karay Türkçesi: el’t = // ел’т = ‘iletmek’, süř’t = // сүř’т = ‘sürtmek’, k’oř’kluč’a // k’op’k’l’uč’a ‘güzel, dilber’;

R, **Ṙ** // **P**, **Ṗ**-Yeni Uygur Türkçesindeki ve Özbek Türkçesindeki kelime sonu: biR // биP ‘bir’;

j // **н**-Yakut Türkçesindeki nazal ‘y’: ajax // аһах ‘ağız’, ije // иһе ‘ana’; aji // аһы ‘günah’; tujax // туһах ‘toynak’;

ŋ, **ŋ** // **җ**, **җ**-Türkmencede: ŷeniŋ’ // сениҗ ‘senin’;

ŋ // **җ** // **җ**’nin sessiz ünsüzler önündeki sessiz şekli: Trkm.: ŷüŋk // сүҗк ‘kemik’.

İkiz ünsüzler, ilgili ünsüze göre iki işaretle belirtilir.

Ünsüzlerin kalan diğer tonları, değişikliklerindeki nitel ve nicel durumlar aşağıdaki fonetik işaretleriyle belirtilir:

◌̣	ünsüzün dudaksıllaşması (labialize)	◌̣̣	ünsüzün tonsuzlaşması
◌̣̣̣	ünsüzün genizsilleşmesi (nazallık)	^s ^b	gırtlaksı patlamalı
◌̣̣̣̣	ünsüzün tonlulaşması	^ˈ	damaksıllaşma
^ˈ	solukluluk		

TÜRK DİLLERİ İÇİN ORTAK BİR ÇEVİRİ YAZI ÜNLÜLER

Latin harfleri esasında

<i>Dudaksıl olmayanlar</i>		<i>Dudaksıllar</i>	
<i>kalın</i>	<i>ince</i>	<i>kalın</i>	<i>ince</i>
a a° a ^ç	ä e e ^ç	o o ^ç	ö ö ^ç
ɲ	ä° e°	o°	ö°
a:	ä: e:	o:	ö:
ı ıı ^ç	i iı ^ç	u u u ^ç	ü ü ü ^ç
i:	i:	u:	ü:

Ünlüler için fonetik işaretleri

- ː daha kalın ünlü
ː ünlünün dudaksıllaşması (labialize)
ː ünlünün kapalılığı
ː güçlü vurgu
ː ünlünün açıklığı
ː daha ince ünlü
ː genizsilleşme (nazallaşma)

Kiril harfleri esasında

<i>Dudaksıl olmayanlar</i>		<i>Dudaksıllar</i>	
<i>kalın</i>	<i>ince</i>	<i>kalın</i>	<i>ince</i>
a a° a ^ç	ə e (э) e	o o	ø ø ^ç
a°	ə° e° (э°)	o°	ø°
a:	э: e: (э:)	o:	ø:
ы ыı ыı ^ç	и и и ^ç	у у у ^ç	ү ү ү ^ç
ы:	и:	у:	ү:

- ː zayıf vurgu
ː ünlünün kısalığı
ı^ç gırtlaksıllaşma
|: uzunluk
|° yarı uzunluk
ı kısa 'ı' (ünsüz й 'y' harfiyle karıştırılmamalı)

ÜNSÜZLER

Latin harfleri esasında

Oluşum Yeri		Dudaksıl		Dilucu			Dil ortası	Dil ardi Yutak	Küçük dil		
		Dil üstü	Dil ucu	Üst damak							
Gürültülü	Patlamalı	Açık	p b		t d			k g			
			p' b'		t' d'			k' g'	q q	ʃ	
			ɸ ɸ		t̥ d̥			k̥ g̥			
			p ^c		t ^c			k ^c			
	Sızmalı	Patlamalı-Sızmalı			c ʒ	ç ʒ					
					c' ʒ'	ç' ʒ'					
Sızıcı	Tek odaklı (monofokus)		w w	f v	s z	ʂ ʐ		x y	x' j'	x j	h ɸ
					s' z'						
	Çift odaklı			ʃ		ʂ ʐ					
				ʂ' ʐ'							
Akıcı	Geniz		m ɱ		n ɳ						
			m' ɱ'		n' ɳ'			j	ɳ' ɳ'	ɳ ɳ	
	Yanak				t' ɬ						
					l ɭ						
	Titrek					r ɽ				R ɽ	
						r' ɽ'					

Ünsüzlerin Fonetik İşaretleri

- ° dudaksillaşma (labialize) |ʃ gırtlaksı patlamalı
- ɳ genizsilleşme (nazallaşma) |' damaksıl
- ɸ tonluluk |^c solukluluk
- ɳ tonsuzluk

Kiril harfleri esasında

Oluşum Yeri Oluşum Şekli Çift dudak Diş-dudak		Dudaksıl		Dilucu			Dil ortası	Dil ardı Yutak	Küçük dil	
		Dil üstü	Dil ucu	Üst damak						
Gürültülü	Patlamalı	Açık	п б п' б' р б п'		т д т' д' т д т'			к г к' г' к г к'	к қ	ь
		Patlamalı- Sızmalı			ц з ц' з'	ч ж ч' ж'				
	Sızıcı	Tek odaklı (monofokus)	щ ѣ щ'	ф в	с з с з	с з		й ѣ х' ф'	х ф	х қ
		Çift odaklı			с	ш ж ш' ж'				
Akıcı	Geniz	м м м' м'		н н н' н'			н	й' ѣ' й ѣ	й ѣ	
	Yanak				л л л' л'					
	Titrek						р р р' р'		р р	

Ünsüzlerin Fonetik İşaretleri

°	dudaksıllaşma (labialize)	^b	gırtlaksı patlamalı
˚	genizsilleşme (nazallaşma)	'	damaksıl
◀	tonluluk	'	solukluluk
▶	tonsuzluk		

I. SES BİLİMİ

(fonetik)

Malzeme Derleyiciler için Açıklamalar

1. 'Ses bilimi' bölümüne yönelik anket, 'Atlas'a konu olan fonetik hadiselerin ayrıntılı gösterimini ve kısa Rusça tercümelemleri beraberinde verilmiş gösterilen hadiseleri açıklayan Türkçe kelimelerin listesini içerir.

2. 'Ses bilimi' bölümüne yönelik anket şu taslağa göre kurgulanmıştır: ilk olarak fonetik hadise yani çoğu Türk dilinde ve lehçelerinde bulunan kelime temellerindeki fonetik ayrımlar gösterilmekte ve ardından verilen duruma göre örnekler sıralanmaktadır.² Her örneğin kendi sıra numarası vardır.

² Türkçe kelime örneklerinin verilmiş kaidesi için bk. 'Giriş'.

3. Birçok kelime aynı anda iki veya daha fazla fonetik hadiseyi gösterdiği için (hem ünlülerde, hem de ünsüzlerde), ilgili fonetik hadise örnekleri olarak bunlar ‘Atlas’ta birkaç kez tekrarlanmaktadır. Derleyicinin mevcut kelimelerle gösterilen bütün fonetik hadiselerin sayımını yapabilmesi için, kelimenin ilk kullanılışında, kelimeden sonra parantez içinde sonraki sayfalarda ilgili fonetik hadisede de kullanıldığı yer numaraları gösterilmiştir. Mevcut kelimenin sonraki her kullanımında, aynı şekilde, kelimenin ‘Ses bilimi’ bölümünde geçtiği yerlerin numaraları da verilmektedir. Kelimenin fonetik çeşitlenmelerindeki en ayrıntılı liste ilk kullanımda verilmekte, sonraki kullanımlarda ise sadece ilgili fonetik hadiseleri gösteren çeşitlenmeler gösterilmektedir.

Örneğin:

Ы ~ И

5. быч- / пыс- / пыш- ... ~ бич- / пич- / пиш- ...

‘kesmek’, ‘biçmek’, ‘oraklamak’ (72, 119).

Б ~ П

a) kelime başında:

72. bk. 5, 119 (бич- ... пич-...)

Ч ~ Ш ~ С

b) kelime sonunda:

119. bk. 5, 72 (бич- ... ~ пиш- ... ~ быс- ...)

4. ‘Ses bilimi’ bölümünde malzeme derleyicisinin önünde şu sorunlar durmaktadır:

a) Özel sorular yardımıyla (bk. aşağıdaki örnekler) veya deneklerle yapılacak tematik tartışma yoluyla araştırılan lehçedeki (ağızdaki) ‘Anket’e dâhil edilmiş Türkçe kelimelerin durumunu ortaya çıkarmak,

b) Bu kelimelerin bölgesel kullanımların ‘Atlas’a alınan fonetik işaretleri ile tam olarak yazılması ve aynı zamanda bu kelimelerin manyetik filme aktarılması,

c) Rusça tercümesi verilen kelimenin tam anlamının açıklanması ve yazılması.

Açıklama: ‘Anket’e dâhil edilen kelimelerden herhangi birisinin bir lehçede veya ağızda bulunmadığı durumda derleyici kelimenin yanına “yok” ibaresini düşer ve araştırılan lehçede veya ağızda bu kelimenin muadilinin hangi kelime olduğunu açıklayıp kelimeyi yazar.

ÜNLÜLER

Kalın ve ince ünlülerin karşılıkları:

Düz ünlüler

a ~ ә / e

1. сач / чач / шаш / сас ... ~ сәч / чәч / шәш / сеч ... 'saç' (114).
2. санч- / чанч- / шаныш- / шанч- / сас- / ас- ... ~ сенч- / чәнч- / сәнч- ... 'batırmak', 'sokmak', 'saplamak' (115).
3. а:з / а:с / аз / ас ... ~ әз / әз... 'az' (43, 158).
4. чай / чай / ча / шай ... ~ чәй / чей / сәй ... 'çay' (116).

ы ~ и (и ~ ы)

5. быч- / пыс- / пыш ... ~ бич- / пич- / пиш- ... 'kesmek', 'biçmek', 'oraklamak' (72, 119).
6. дил' / тил' / тїл ... ~ дыл / тыл ... 'dil', 'konuşma' (97).
7. биз / бїз / бис / биҳиги ... ~ пыз / пїс / еңир' ... ~ мыз ... 'biz' (81).

Yuvarlak ünlüler

о ~ ө (ө ~ о)

8. °огуз / оғуз / оуз / хөкиз / қус / вәқәр ... ~ өгүз / өгүз / өкиз / хөкүз / үгїз / егиз ... 'boğa', 'öküz' (145).
9. дөк- / төк- / түк- ... ~ тох- / тәк- ... 'dökmek', 'serpmek' (100, 112).
10. гөв°үс / гөйүс / көкүс / көкүз / көйс / гү:с / ... ~ коғус / коғуз ... 'gögüs' (89, 146).

у ~ ү (ү ~ у)

11. йүн / жүн / д'үн / чүн / чүг / нүг / йүн ... ~ йун / жун / жуң / сун / йук / йон ... 'yün' (61).
12. сүйек / сүнк / сүйәк / хүйәк / сүнәк / сүмүк / сөңөк / сө:к ... ~ соңәк / соңук / суңук / сымык / уңуох ... 'kemik' (26, 129, 137).

Dar ve geniş ünlülerin karşılıkları

e / ә ~ и

13. бен / б'ан / еңә / мен / мән ... ~ мин ... 'ben' (80).
14. сен / с'ан / сән / ен / еңә / ... ~ син / хин ... 'sen'.
15. еки / екки ... ~ ики / икки / икї ... 'iki' (148).
16. беш / бес / пес / бјес / бә:ш ... ~ биш / пис / пиләк ... 'beş' (77, 122).

17. геч / кеч / кеш / кэч / ка́с ... ~ ги:ч / кич / кис ... 'akşam, geç' (90).
18. е:р / ер ... ~ и:р / ир ... ~ ерте (еркен; / ертте / ертә / эртә ~ иртә ...)
'erken, sabah, yarın' (47).
19. ешик / есик / ежик / алăк ... ~ ишик / и:шик / ишĭк / изĭк / ĭзĭк ...
'eşik, kapı' (156).
20. де- / тѐ- / де- / дие- / дѐ ... ~ ди- / дий- / ти- / тї- ... 'demek' (98).

а ~ ы

21. ағач / а:ч ... ~ ыйаш / ыйғач / жығач / йывăс / ... 'ağaç' (65, 139).
22. табыш / дабыш / тавыш / тавуш / тав°уш / да:ш / ... ~ дыбыш /
дыбыс / тыас / ... 'ses' (101, 121).

ө ~ ү

23. өгрен- / өв°рен- / өйрен- ... ~ үгрен- / үврен- / үйрен- / ү:рен- /
йүрен- ... 'okumak', 'öğrenmek' (147).
24. дөше- / дөшә- / төше- / төшә- / төшө- / төсе- / төжө- / төзе- / дөже- /
дöша- / тесе- ... ~ дүше- / түшә- 'döşemek' (102, 157).
25. йөре- / йөрү- / йөр- / йор- / жөр- / чөр- ... ~ йүрү- / йүр- / жүр- /
д'үр- / с'үр- / с'үр'е- ... 'yüülemek' (63).
26. bk. 12, 129 (сөңөк ... ~ сүңәк...).

о ~ у

27. он / о:н / уон ... ~ ун / вуннă ... 'on' (69).
28. йол- / чол- / с'ăл- ... ~ йул- / жул- / д'ул- / чул- / йулу- / йулы- ...
'yolmak', 'sökmek' (59).
29. боз- / поз- / пăс- ... ~ буз- / бۆз- / пуз- / бус- / пус- ... 'bozmak',
'yüklemek' (74).

Yuvarlak ve düz ünlülerin karşılıkları

у ~ ы (ы ~ у)

30. булут / б̇улут / булыт / б̇лыт / б̇лүт / пулут ... ~ былыт / пылыт /
пелёт ... 'bulut' (75).
31. бут / бу:т / б̇ут / б̇үт / пут ... ~ быт / пыт ... 'kalça' (52, 76, 108).
32. йулдуз / йулдус / йулдыз / жулдыз / йултыс / сулус ... ~ йылдыз /
жылдыз / йилтыс / д'ылдыс / чылтыс / сылдыс / ѓăлђăр 'yıldız' (64).

ү ~ и (и ~ ү)

33. күчүк / күчү: ... ~ кичик / кичиг / кичи / кичү: / кичү / кĭчĭк / кĭчĭг /
кĭчĭ / кĭшĭ / кĭсĭ ... 'küçük' (118).

34. түп / дүп / дүйп / түйп / туб ... ~ дип / тип / тиб / тәп / кип ... 'dir', 'alt' (79, 103).

35. дүш / дүйш / түш / тү:л' ... ~ тиш / тис / тїл / тәләк ... 'düş' (104, 123).

ө / ү ~ е / и

36. бөйүк / пөзүк / мөзүк / бүйүк / бүйүк / бүйк / бү:к / буйук ... ~ бейик / педик / қийик / бийик / бийк / бийк ... 'büyük' (126).

37. ес- / өвүс- ... ~ ес / әс- / ис- / ис- / авәс- ... 'esmek'.

38. төбе / төбә / төпә / төбө / дөбө / дөве / төвә / түбә ... ~ теппе / тепе / дөпе ... 'zirve', 'tepe' (78, 99, 152).

о / у ~ а (а ~ о / у)

39. хотун / ха°тн ... ~ кадын / қадын / қатын / хатын / ха:тын / қатун / хатун / қат / хат ... 'kadın', 'eş' (109).

40. ашық / ашшық / ашик / ажық / асық / ашуқ ... ~ а°шиқ / ошуқ ... 'aşık kemiği' (153).

41. таны- / тана- ... ~ тону- / туну- ... 'tanımak'.

Aslı uzun ünlüler

42. а:т / а:д ... ~ ат / ад ... 'ad', 'isim' (106).

43. (bk. 3) (а:з / а:с ... ~ аз / ас ...).

44. а:ч ... ~ ач / аш / ас ... 'aç' (120).

45. қа:з / қа:з / ха:с ... ~ қаз / қаз ... 'kaz' (110, 161).

46. қа:р / қа:р ... ~ қар / қар / хар ... 'kar'.

е / и: ~ е / и

47. bk. 18 (е:р / и:р ... ~ ер / ир ...).

о: ~ ö / у

48. о:т / о:д ... ~ °от / од / ут ... 'ateş'.

49. йо:қ / йо:х ... ~ йоқ / йох / йуқ / жок / сүох ... 'yok, hayır' (3).

ө: ~ о / ү

50. гө:к / кө:к ... ~ гөк / көк / күк ... 'gök'.

51. ө:т / ө:д ... ~ өт / өд / үт ... 'öd'.

52. bk. 31, 108 (бү:т ... бут ...).

53. у:ч / у:ж ... ~ уч / уж ... 'uç', 'son' (130).

Ү: ~ Ү

54. гү:з / гүйз ... ~ гүз / күз / күс ... 'güz' (91, 159).

55. гү:ч / гүйч ... ~ гүч / күч / күс ... 'güç'.

Ы: ~ Ы

56. қы:з / қыйз / қы:с ... ~ қыз / қыз / қыс / қыз / хыс / хёр ... 'kız' (160).

ÜNSÜZLER

Kelime başı й ~ ж ~ ж ~ д' ~ ч ~ с ...

57. йағ- / йа:- ... ~ жав°- / жа:- ... ~ чағ- ... 'yağmak' (143).

58. йол / йул ... ~ жол ... ~ жол ... ~ д'ол ... ~ чол ... ~ суол ... ~ сул ... 'yol, hat'.

59. *bk.* 28. (йол- ... ~ жул- ... ~ д'ул- ... ~ чул- ...).

60. йеди / йедди / йети / йті / йәтә ... ~ жети ... ~ жеті / йиді ... ~ д'ети ... ~ читі / чеди ... ~ сетте ... ~ сиччә ... 'yedi' (105, 149).

61. *bk.* 11 (йүн ... ~ жүн ... ~ жүн ...).

62. *bk.* 49, 3 (йоқ ... ~ жоқ ... ~ жоқ ...).

63. *bk.* 25 (йөр- ... ~ жөр- ... ~ чөр- ...).

64. *bk.* 32 (йулдуз ... ~ жылдыз ... ~ жулдыз ... ~ д'ылдыс ...).

Kelime başı й ~ ж ~ ж ... ~ ө

65. *bk.* 21, 139 (йығач ... ~ ағач ...).

Kelime başı х ... ~ ө

66. хараба / хәрба / хәрв°а ... ~ араба / арба / арв°а ... 'at arabası' (135).

67. хайғыр / хазғыр ... ~ айғыр / азғыр / асқыр ... 'aygır'.

Kelime başı в ... ~ ө

68. вур- / вәр- ... ~ ур- / ур- ... 'vurmak'.

69. *bk.* 27 (вуннә ... ~ уон ~ он ...).

б ~ п

Kelime başında:

70. бөбрек / бөгрек / бөврек / бөйрек / бүйрек / бү:рек ... ~ пүгүрек ... 'böbrek' (132).

71. бағыр / бав°ыр / баыр / ба:р / бо:р ... ~ пур ... 'karaciğer' (138).

72. bk. 5, 119 (бич- ... ~ пич- ...).
73. bk. 36 (бөйүк ... ~ пөзїк ...).
74. bk. 29 (боз- ... ~ поз- ...).
75. bk. 30 (булут ... ~ пулут ...).
76. bk. 31, 52, 108 (бут ... ~ пут ...).
77. bk. 16, 122 (беш ... ~ пес ...).

Kelime içinde:

78. bk. 38, 99, 152 (төбә ... ~ тепә ...).

Kelime sonunda:

79. bk. 34 (диб ... ~ дүп ...).

б ~ м

а) Kelime başında:

80. bk. 13 (бен ... ~ мен ...).
81. bk. 7 (биз ... пїз ... ~ мыз ...).
82. бойнуз / буйнуз ... ~ монус / мўнўз / мўгўс / мўйўс / мыйыс / мў:с ... 'boynuz' (136, 161).
83. бу:з / бу:с / буз / бус ... ~ пус / ... ~ муз ... 'buz' (169).

б) Kelime içinde:

84. топуқ ... ~ тобук / тубїк ... ~ томук / томых ... 'ayak bileği, topuk' (113).
85. гиби / киби / кїбїк / кәби ... ~ кими / кими:н ... 'benzer, gibi'.

Kelime başında б ~ в

86. бар / ба:р ... ~ пар / пур ... ~ вар 'var'.
87. бер- / бәр- / бїр- / бїер- ... ~ пер- / пар- ~ ... вер- ... 'vermek'.

б / п ~ ө

а) Kelime başında:

88. бол- / бул- ... ~ пол- / пул- ... ~ ол- / уол- ... 'olmak'.

г ~ к

а) Kelime başında:

89. bk. 10, 146 (гөвүс ... ~ көкүс ...).
90. bk. 17 (геч ... ~ кич ...).
91. bk. 54 (гүз ... ~ күз ...).

92. bk. 85 (гиби ... ~ кїбік ...).

93. гүве / гүе ... ~ күбе / күйе ... 'güve' (133).

д ~ т

а) *Kelime başında:*

94. да:ғ / дағ / да: ... ~ тақ / тағ / тав° / тāv / тау / тыа / то: / ту: ... 'dağ', 'orman' (141).

95. доғ- / до:- / ду:- ... ~ тоғ- / туғ- / тов°- / тув°- / тыв°- / ту- ... 'doğmak' (142).

96. дой- ... ~ той- / туй- / тос- / тош- / тот- ... 'doymak' (127).

97. bk. 6 (дил' ... ~ тил' ...).

98. bk. 20 (де- ~ ти- ...).

99. bk. 38, 78, 99, 152 (тепе ... ~ дөбе ...).

100. bk. 9 (дөк- ... ~ төк- ...).

101. bk. 12 (дабыш ... ~ тавыш ...).

102. bk. 24 (дөше- ... ~ төше ...).

103. bk. 34, 79 (дип- ... ~ түп ...).

104. bk. 35, 123 (дүш ... ~ түш ...).

б) *Kelime içinde:*

105. bk. 60, 149 (йеди ... ~ жети ...).

с) *Kelime sonunda:*

106. bk. 42 (а:д ... ~ а:т ...).

107. bk. 51 (ө:д ... ~ ө:т ...).

108. bk. 31, 52, 76 (буд ... ~ бут ...).

қ / к ~ х

а) *Kelime başında:*

109. bk. 39 (қадын / қадын ... ~ хатын ...).

110. bk. 45 (қа:з / қа:з ... ~ ха:с).

б) *Kelime sonunda:*

111. bk. 49 (йоқ ... ~ йох ...).

112. bk. 9, 100 (дөк- ... ~ тох- ...).

113. bk. 84 (топуқ ... ~ томых ...).

Kelime başı с ~ ш ~ ч

114. bk. 1 (сач ... ~ шаш ... ~ чәч ...).

115. bk. 2 (санч- ... ~ шанч- ... ~ чәнч- ...).

ч ~ ш ~ с

а) Kelime başında:

116. bk. 4 (чай ... ~ шай ... ~ сәй).

117. чық- ... шық- ... ~ сық- / сых- ... 'çıkmaq'.

б) Kelime ortasında:

118. bk. 33 (кичик ... ~ кїші ... ~ кїсі ...).

с) Kelime sonunda:

119. bk. 5, 72 (бич- ... ~ пиш- ... ~ быс- ...).

120. bk. 44 (ач ... ~ аш ... ~ ас ...).

ш ~ с, ш ~ с ~ л

Kelime sonunda:

121. bk. 22, 101 (тавуш ... ~ дыбыс ...).

122. bk. 16, 77 (беш ... ~ пис ... ~ пилёк ...).

123. bk. 35, 104 (дүш ... ~ түс ... ~ тү:л' ... ~ төлёк ...).

й ~ д ~ т ~ з ~ с ~ р

а) Kelime içinde:

124. айақ / айах ... ~ ажақ / ажах ... ~ азақ / азах ... ~ адақ ... ~ атак ... ~ ура ... 'ayak'.

125. гийев / кийев / күйөв ... ~ гүвей / гүвә ... ~ кїзе ~ куде: ~ кёрү ... 'güvey, damat'.

126. bk. 36 (бойүк ... ~ педик ... ~ пезік ...).

б) Kelime sonunda:

127. bk. 96 (дой- ... ~ тос- ... ~ тот- ...).

128. гей- / гий- / кий- ... ~ кез- / киз- / ... ~ кис- ... ~ кет- ... 'giymek'.

ң ~ в ~ й, н ~ м

Kelime içinde:

129. bk. 12, 26, 137 (сөңүк ... ~ сүвек ... ~ сүйек ... сө:к ... ~ сүңәк ... ~ сүмүк ...).

Kelime sonunda:

130. bk. 53 (уч / уч ... ~ уж ... ~ уш ... ~ ус ...).

б ~ в ~ р / г ~ й ~ ø

a) Kelime içinde:

131. сыба- / шыба- ... ~ сыва- / сува- ... ~ сыға- ... ~ суа ... 'sıvamak'
(164).

132. bk. 70 (бөбрек ... ~ бөврек ... ~ бөгрек / пүгүрек ... ~ бөйрек ...
~ бүүрек ...).

133. bk. 93 (күбе ... ~ күве ... ~ күйе ... ~ гүе ...).

b) Kelime sonunda:

134. иб ... ~ ив / ев ... ~ йүв° ... ~ өй / үй ... ~ ү ... 'ev'.

б ~ в°

Kelime içinde:

135. bk. 66 (араба ... ~ арав°а / арва° ...).

ң ~ (г) ~ й ~ ø

Kelime içinde:

136. bk. 82, 160 (моңус ... ~ мүгүс ... ~ бойнуз / мүйүс / мыйыс ... ~
мүс ...).

137. bk. 12, 26, 129 (сөңөк ... ~ сүйөк ... ~ сө:к ...).

ғ / г ~ в° ~ й ~ ø

(yakın ünlülerin kaynaşır uzun ünlü oluşturması)

a) Kelime içinde:

138. bk. 71 (бағыр ... ~ бав°ыр ... ~ баыр ... ~ ба:р ...).

139. bk. 21 (ағач ... ~ агач ... ~ йывăс' ... ~ ыйаш ... а:ч ...).

140. ағыл ~ егил' ... ~ ав°ул / ав°ыл ... ~ айыл ... ~ аыл / аул ~ ыал ...
~ йал ... ~ а:л 'köy, avlu, duvar'.

Kelime / hece sonunda:

141. bk. 94 (тағ ... ~ тав° ... ~ тау / тыа ... ~ да: / то: / ту: ...).

142. bk. 95 (доғ- ... ~ тов°- ... ~ до:- / ду:- ...).

143. bk. 57 (йағ- ... ~ жав°- / д'ав°- ... ~ йа:- / жа:- ...).

144. йығ- / чығ- ... ~ йыв- ... ~ йый- / жый- / жий- ... йы:- / жи:- ...
'uğmak'.

қ / к ~ ғ / г ~ в ~ й

(>yakın ünlülerin kaynaşır uzun ünlü oluşturması)

Kelime içinde:

145. *bk.* 8 (хӧкиз ... ~ оғуз ... ~ ^yоғуз ... ~ үгӱз ...).
146. *bk.* 10, 89 (кӧкүз ... ~ коғус ... ~ гөв^oүс ... ~ гөйүс ... ~ гү:с ...).
147. *bk.* 23 (өғрен- ... ~ өврэн- ... ~ өйрэн- ... ~ ү:рен- ... ~ йүрен- ...).
148. *bk.* 15 (екки / икки ... ~ еки / ики ...).
149. *bk.* 60, 105 (йедди / йәттә ... ~ йеди / жети ...).
150. сәккиз / саккиз / саккӧр ... ~ секиз / сақыс ... ~ сегиз / сигӱз / хигӱз ... ~ ағыс ... ~ сес ... 'sekiz'.
151. доққуз / тоққуз / тӧккӱз / тӧххӧр ... ~ доқуз / тоқуз / тоқыс ... ~ тоғуз / тоғыз / туғыз ... ~ тос ... 'dokuz'.
152. *bk.* 38, 78, 99 (теппе ... ~ тепе ...).
153. *bk.* 40 (ашшык ... ~ ашык ...).
154. ешшек / ешшӧк ... ~ ештек ... ~ ешек / ишӧк ... ~ есек ... 'eşek'.

ш / с ~ ж / з

Kelime içinde:

155. киши / кӱшӱ ... ~ киси ... кижиди ... кӱзӱ ... 'kişi'.
156. *bk.* 19 (ешик / ишӱк ... ~ есик ... ~ ежик ... ~ изӱк ...).
157. *bk.* 24 (дөше- ... төсе- ... ~ төже- ... ~ төзе- ...).

з / с

Kelime sonunda:

158. *bk.* 3, 43 (а:з ... ~ а:с ...).
159. *bk.* 54, 91 (гүз ... күс ...).
160. *bk.* 56 (кыз ... ~ қыс ...).
161. *bk.* 82, 136 (бойнуз ... ~ бойнус ...).
162. *bk.* 83 (буз ... ~ бус ...).

ав / ыв ~ ов^o / ув^o ~ uzun ünlü

163. авуч / хавуч / әвуш / ауч ... ~ ов^oуч / ув^oуч ... ~ у:ч ... 'avuç'.
164. *bk.* 131 (сыва- ... ~ сув^oа- ...).
165. аг / ав / ав^o ... ~ ов / ов^o / ув^o ... ~ у: ... 'av'.

Soru Örnekleri ve 'Ses Bilimi' Bölümüne Yönelik Metodolojik Talimatlar

'Anket'te, malzeme derleme esnasında lehçe sınırlılığı açısından meydana

gelebilecek bütün durumları öngörmek ve malzeme derleyicisine bütün bu durumlara yönelik talimatlar vermek mümkün olmayabilir. Bu yüzden yönelim ve örnekler için burada, deneklere soru yöneltilirken faydalı olabilecek bir takım metodolojik tavsiyeler verilmektedir.

Bu metodolojik talimatlar şu şekildedir:

1. İsmi öğrenmek ve fonetik şeklini görmek amacıyla eşyaya işaret etme. Bu işlem sırasında şu soru sorulur: ‘Buna sizde ne denir?’. Bu soru eşyanın isminin öğrenilmesinde kullanılabilir:

- a. Vücudun bir kısmı, örneğin; ‘ayak’ (124)³, ‘topuk, ayak bileği’ (34), ‘but’ (31), ‘göğüs’ (10), ‘dil’ (6), ‘saçlar’ (1), ‘avuç’ (163) vs.
- b. Doğaya ait nesnelere, örneğin; ‘ağaç’ (21), ‘bulut’ (30), ‘yıldız’ (32), ‘gök’ (50), ‘dağ’, ‘orman’ (94), ‘ateş’ (48) vs.
- c. Hayvanlar ve kuşlar, örneğin; ‘öküz’ (8), ‘eşek’ (154), ‘aygır’ (67), ‘kaz’ (45) vs.
- d. Yapılar ve kısımları, ev eşyaları, örneğin; ‘ev’ (134), ‘at arabası’ (66), ‘köy, avlu’ (140), ‘eşik’ (19) vs.

2. Metinde temsili resim; çizim gösterilmesi. Örneğin sayfaya 2, 5, 7, 8, 9, 10 sayılarını çizerek araştırmacı şu soruyu sorar: ‘Siz bu sayıları nasıl adlandırıyorsunuz?’

3. Eylemlerin vücut hareketleriyle gösterilmesi. Örneğin araştırmacı palto, ceket, mont vs. giyinme hareketi yapar ve sorar: ‘Benim şu an yaptığım sizde ne denir? (‘giymek’, 126) ’.

Bu yöntemle ‘kesmek, koparmak’ (5), ‘söylemek, demek’ (20), ‘yürümek’ (25), ‘yaymak’ (24), ‘esmek’ (37), ‘vurmak’ (68), ‘vermek’ (87), ‘çıkma’ (117) vs. gibi fiillerin isimlerini öğrenmek mümkündür.

4. İncelenen lehçede (ağızda) alınmamış olan kelimenin bilinçli olarak telaffuz edilmesi. Örneğin araştırmacı ‘Bu yol nereye gider?’ şeklinde soru sorarak özellikle ‘yol’ (58) anlamına gelen kelimeyi incelenen lehçede olduğu gibi söylemeyip sonrasında ‘Bunu ben gerçekten size göre mi söyledim? En iyisi siz söyleyin ben dinleyeyim’ der.

5. Öğrenilmesi istenen kelimeyi ifade etmeden deneğe özel hazırlanmış sorularla hitap edilmesi.

‘Ses Bilimi’ Bölümüne Yönelik Belirli Kelimeler için

Soru Örnekleri

İnsanın kafasında uzayan şeylerin adı nedir? (сач ~ чач ~ сас ~ шаш ... ‘saç’, 1)

3 Parantez içlerinde ‘Anket’te bu anlamı olan kelimelerin sayısı sırası verilmektedir.

Bir şeye sivri bir aletle vurulması eylemine ne denir? (санч- ~ чанч- ~ сәнс- ~ сас- ... 'batırmak, saplamak, sokmak', 2).

Sıcak havada çoğunlukla ne içersiniz? (чай ~ чай ~ чәй ... 'çay', 4).

Bir kişi ben / men şeklinde konuşuyor; peki etrafında çok kişi olduğunda ne der? (биз ~ бис ~ пӓс ... 'biz', 7).

Sizin yaşadığınız yerde çorabı neyden örerler? (йүн ~ жүн ~ д'үн ... 'yün', 11).

Çok zayıflamış kişiye ne denir: "Bir deri bir ... kalmış?" (сөңөк ~ сүңөк ~ соңук ~ сүңк ~ сүв'өк ~ сүйөк ~ со:к 'kemik', 12).

Ormanda ne yetişir? Otlar, çiçekler, çalılar dışında daha büyük ne vardır? (ағач ~ йығач ~ жығач ~ыйаш ... 'ağaç', 21).

Çocuklar okullarında, gençler üniversitelerde ne yaparlar? Orada neyle meşgul olurlar? (оғрен- ~ өв'рен- ~ өйрен- ~ үгрен- ~ үв'рен- ~ үйрен- ~ үрен- ... 'öğrenmek', 23).

Gökyüzüne baktığımızda havanın neyle kapalı olduğunu görürüz? (булут ~ булыт ~ былыт ~ пулут ... 'bulut', 30).

'büyük' sıfatının zıt anlamlısı sizde nasıl söylenir? Mesela iki tane taş var ve bunlardan biri büyük, peki diğeri? (күчүк ~ кичик ~ кичи ~ кӓчӓг ... 'küçük', 33; бөйүк ~ бүйүк ~ бү:к ~ бейик ... 'büyük', 36).

Sizde bir şeyin en alt kısmı nasıl adlandırılır? Mesela bir tencerenin veya bir kuyunun? (дүйп ~ дип ~ түп ... 'dip', 'alt', 34).

İnsanlar uykularında ne görürler? (дүйш ~ дүш ~ түш ~ түс ~ тӓл ~ тү:л ~ тӓлӓк ... 'düş', 35).

Dağların en üstüne, kafanın üst kısmına sizde ne denir? (депе ~ тепе ~ төбе ~ төбө ... 'tepe', 38).

Çocukları ikiye ayırdığımızda nasıl olur; erkekler ve ...? Aynısı yetişkinlerde nasıl olur; adamlar ve ...? (қыйз ~ қыз ~ қыс ~ хыс ~ хӓр ... 'kız', 56; қатын ~ хатын ~ хотун ~ қа:тын ~ кадын ... 'kadın, eş', 39).

Çocuk oyunlarında da kullanılan koçun arka bacak kemiğine sizde ne denir? (ашық ~ хашшық ~ ашшық ~ ажық ... 'aşıq', 40).

Uzun zamandır yemek yememiş ve yemek yemek isteyen kişiye sizde ne denir? (а:ч ~ ач ~ аш ~ ас ... 'aç', 44).

Suda yüzebilen, besilik olan ve ördekten büyük olan kuşa sizde ne denir? (қаз ~ қаз ~ ғаз ~ хас ... 'kaz', 45).

Sizde yüz elli yaşını geçkin insanlar var mı? (йоқ ~ жоқ ~ суох ~ йук 'yok', 49).

Bir şeyin uzun veya sivri olan son kısmına sizde ne denir? Mesela farekuyruğunda, sivri köşelerde, parmağın bitim yerinde vs. olur. (у:ч ~ уч' ~ уж ~ уш ~ ус ... 'uç', 53).

Yazdan sonra gelen mevsime ne dersiniz? (гүйз ~ гүз ~ күз ~ күс ... ‘güz’, 54).

Sizin yaşadığınız yerde kar, yağmur hakkında nasıl konuşurlar? Kar / yağmur düşüyor mu, yoksa başka türlü mü? (йағ- ~ йа:- ~ жағ°- ~ чағ- ... ‘yağmak’, 57).

Erkek ata sizde ne denir? (хайғыр ~ айғыр ~ хазғыр ~ азғыр ~ асқыр ... ‘aygır’, 67).

İnsanlarda ve hayvanlarda hastalandığında içinde taş oluşan iç organa sizde ne denir? (бөбрек ~ бөв°рек ~ бөгрек ~ бөйрек ~ бүйрек ~ пүгүрек ~ бү:рек ... ‘böbrek’, 70).

İneklerin, koçların, acem ceylanlarının vs. kafasında bulunan çıkıntıya ne dersiniz? (бойнуз ~ мүңүз ~ мүгүс ~ мүйүз ~ моңус ~ мыйыс ~ мү:с ... ‘boynuz’, 82).

Su donduğunda ne hâline gelir? (бу:з ~ бу:с ~ буз ~ муз ~ пус ... ‘buz’, 83).

Şehrinizde traktör bulunur mu? (бар ~ пар ~ вар ... ‘var’, 86).

Yünlü eşyaları yiyen haşereye sizde ne denir? (гүе ~ гүве ~ күйе ~ күбе ... ‘güve’, 93).

Eğer mevcut bölgede dağlar varsa, araştırmacı dağlara işaret ederek sorular sorar. ‘Sizde buna ne denir?’ ya da: ‘Düzlüklerin üstünde tepeler, tepelerin üstünde kayalar, peki ya kayaların üstünde ne vardır?’ (да:ғ ~ дағ ~ тағ ~ тав° ~ тау ~ да: ~ то: ... ‘dağ, orman’, 94).

Sizde dünyaya gelmeyi nasıl söylerler? ‘Ben ... yılında?’ (дог- ~ тоғ- ~ туғ- ~ тув°- ~ до:- ~ ду:- ~ ту:- ... ‘doğmak’, 95).

Artık yemek yemek istememe durumuna sizde ne denir? (дой- ~ той- ~ тос- ... ‘doymak’).

Kızınızın kocasını ya da kız kardeşinizin kocasını ne şekilde adlandırırınız? (гийев ~ гүвей ~ кийев ~ күйөв ~ кїзе ~ күде: ... ‘güvey’, 125).

Duvarı kaplama malzemesiyle kaplamak işine sizde ne denir? (сыва- ~ сува- ~ сыба- ~ шыба- ~ сыға- ... ‘sıvamak’, 131).

İnsanların içinde yaşadığı yere ne denir? (ев ~ иб ~ өг-үй ~ өй ... ‘ev, yurt, çadır’, 134).

Ata benzeyen ancak attan küçük olan, uzun kulaklı olan ve yük taşıyan hayvana sizde ne denir? (ешек ~ ешшәк ~ ештек ~ есек ... ‘eşek’, 154).

Hayvanlardan ve bitkilerden ayrı olarak insanları nasıl adlandırırınız? (киши ~ кижі ~ киси ~ кїзі ... ‘kişi’, 155).

‘Bardağa çay koy’, ‘tencereye su koyuyorlar’ mı derler, yoksa ...? (дөк- ~ төк- ... ‘dökmek’, 9).

Kuşlar uçar, balıklar yüzer, peki ya insanlar nasıl hareket ederler? (йүрү- ~ йөрү- ~ йүри- ~ жүр- ... 'yürümek', 25).

Açıklama: Araştırmacı malzeme derlemede 1 ila 5'inci maddelerdeki talimatlara uyarken, bu soruları deneklere kendi ana dillerinde sormalıdır.

6. Orta yaşlı ve yaşlı deneklerle olduğu kadar, Rusçaya aşına olan genç deneklerle de iletişim kurarken araştırmacı Rusçadan faydalanabilir. Bunu yaparken araştırmacı deneğe, öğrenmek istediği kelimenin Rusçasını söyler ve denekten kendi ana dilinde (lehçesinde, ağzında) bunu aktarmasını söyler. Böylelikle, araştırmacı anlatması güç olacak bazı isimlerin karşılıkları elde edebilir. Örneğin; 'ad' (42), 'güç' (55), 'ses' (22), 'öd' (51), 'karaciğer' (60), 'av' (165); zarflar, 'az' (3), 'geç' (17), 'erken' (18); gösterilmesi çok zor ya da mümkün olmayan hareket fiilleri, 'yırtmak' (28), 'bozmak' (28), 'yığmak' (144), 'tanımak' (41), 'olmak' (88) anlamlı yardımcı fiiller, 'gibi' (85) anlamlı çekim edatları vs.

II. ŞEKİL BİLGİSİ

(morfoloji)

'Biçim bilim' bölümüne yönelik anket iki temel kısımdan oluşmaktadır: 'Birleştirme' ve 'Kelime oluşturma' kısımlarına göre uygun, örneklerle gösterilmiş ve Rusçaya çevrilmiş 'Atlas'a dâhil morfolojik hadiseler verilmiştir.

Her bir hadiseden sonra deneğe soru tiplerindeki soruların yöneltmesi önerilir.

Çekim

I. İsimlerin Çekimleri

1. İlgi hâli (genitif)

-ың, -ын, -ән ... ~ -ның, -тың ... ~ -ны ...

İncelenen lehçede (ağızda) ünsüzle (sessiz, gürültülü; sonor, genizsil, akılcı) biten kelimelerde ilgi hâlinin hangi şeklinin kullanıldığının açıklanması: атың ... атның ..., атны ... 'atın' vb.

Denekten 'bu çocuğun atı', 'bu kolhozun evi', bu köpeğin sahibi' vs. gibi Rusça bazı kelime gruplarını çevirmesini isteyin.

2. Belirtme hâli (akuzatif)

-ы ... ~ -а ... ~ -ны, -ни, -ты ...

İncelenen lehçede (ağızda) ünsüzle (sessiz, gürültülü; titretilmiş, genizsil, akılcı) biten kelimelerde belirtme hâlinin hangi şeklinin kullanıldığının açıklanması: аты ..., атны ... 'atı' vb.

Deneğe yöneltilecek soru örneği: (atı işaret ederek) 'Ne görüyorsunuz?' - 'аты ..., атны ...'.

3. Yönelme hâli (datif)

-a ... ~ -қа, -ға, -ха ...

İncelenen lehçede (ağızda) yönelme hâlinin hangi şeklinin kullanıldığının açıklanması: ата ..., атқа ... vb.

Deneğe yöneltilecek soru örneği: (kişinin ata bineceği zamana denk getirip) ‘Sen ne yapıyorsun?’, ‘O ne yapıyor?’ - ‘ата ..., атқа ...’ vb.

II. Şahıs çekimleri (yüklem ekleri)

Teklik 1’inci şahıs: -дырын ... ~ -дырам ... ~-(дир) -ман ... ~ -ым ...

Teklik 2’nci şahıs: - (дыр) сың ... ~-(дир) сан ... ~ хын

Çokluk 1’inci şahıs: -дырыс ... ~ -дырыг ... ~-(дыр) -миз ... ~-быз ...

Çokluk 2’nci şahıs: -сыныз, -сыңыз, -сығыз ... ~ -сиз ... ~ -сыңдар, -ызар

...

İncelenen lehçede (ağızda) ne tür 1’inci ve 2’nci şahıs yüklem eklerinin kullanıldığının incelenmesi ve aşağıdaki türden bir çekim tablosu yazılması:

<i>ben</i> balıqçyım	<i>biz</i> balıqçyız
<i>sen</i> balıqçısın	<i>siz</i> balıqçısınız
<i>o</i> balıqçı	<i>onlar</i> balıqçılar

ve vurguları belirtiniz.

III. İlgî hâli şekilleri

Çokluk 2’nci şahıs:

-ыңыз, -ы:з, -ығыз, -әр ... ~ -ыңар, -иңлар ...

İncelenen lehçede (ağızda) ne tür çokluk 2’nci şahıs ilgi hâli eklerinin kullanıldığının açıklanması:

Атыңыз ..., атыңар ..., утәр ... ‘sizin atınız’ vb.

IV. Fiilde zaman ve kip

1. Geniş (geniş-gelecek) zaman:

-a, -ат, -ады ... ~ -ыр: -ур ... ~ -йар, -йор ...

İncelenen lehçede (ağızda) ne tür geniş (*geniş-gelecek*) zaman eklerinin kullanıldığının açıklanması:

ала, алат ... алып ...: алыр ... ‘o alır’ vb.

al- ve *ver-* fiillerinin tam çekim paradigmasının yazılması:

<i>ben</i> alırım	<i>ben</i> almam
<i>sen</i> alırsın	<i>sen</i> almazsın
<i>o</i> alır	<i>onlar</i> almazlar

2. Gelecek zaman:

-р, -ар, -ыр, -ур ... ~ -жак, -ажак ... ~ -лық, -рық ...

İncelenen lehçede (ağızda) ne tür gelecek (belirli, belirsiz, sürekli) eklerinin kullanıldığının açıklanması:

алар, алып ... алжак, алажак ... 'alacak' vb.

Eğer aynı lehçede (ağızda) iki tür gelecek zaman şekline rastlanıyorsa, bunların ne gibi farklılıklarının olduğunun yazılması gerekir.

al- fiilinin olumlu ve olumsuz çekimlerinin aşağıdaki gibi yazılışı:

ben alacağım (*muhtemelen*) ben alacağım (*kesinlikle*)

sen alacaksın *sen alacaksın*

o alacak o *alacak vs.*

ben almayacağım vs.

3. Geçmiş zaman (*rivayet*) 'çıkarımsal, belirsiz':

-ан, -андыр ... ~ -ган, -гандыр ... ~ -мыш ... ~ -ыпдыр ...

İncelenen lehçede (ağızda) ne tür geçmiş zaman rivayet eklerinin kullanıldığının açıklanması:

Алган ..., аландыр ..., алмыш ..., алдыпдыр ... 'o almış' vb.

al- ve *ver-* fiillerinin çekimlerinin aşağıdaki gibi yazılışı:

ben almışım *ben almamışım*

sen almışsın *vs.*

o almış

4. Emir-İstek kipi:

Teklik 1'inci şahıs:

-ай ... ~ -айын, -айым ... ~-(й) ым, -ым ... ~ -ыйым ...

İncelenen lehçede (ağızda) ne tür teklik 1'inci şahıs istek kipi eklerinin kullanıldığının açıklanması:

алай ..., алайым ..., алайын ..., алым ... 'alayım' vb.

Çokluk 1'inci şahıs:

-ақ ... ~ -айық ... ~ -ыйқ ... ~ -алың, -алым ... ~ -алық ... ~ -алы ... ~ -айлық ... ~ -айлы ... ~ -а:ң ... ~ -бах ...

İncelenen lehçede (ağızda) ne tür çokluk 1'inci şahıs istek kipi eklerinin kullanıldığının açıklanması:

алақ ..., алайық ...: ала:лың ..., алалым ..., алалық ...; ала:ң 'alalım' vb.

Teklik 2'nci şahıs:

Ø ~ -ҒЫН ... ~ -ҒЫЛ ...

алғын 'al', ашағыл 'ye', өлгүр 'öl diye' vs. şekillerin incelenen lehçede (ağızda) kullanılıp kullanılmadığının ve алғын ve ал 'al' şekilleri arasında anlam farkı olup olmadığının açıklanması.

Çokluk 2'nci şahıs:

-ЫН, -ЫҢ ~ -ЫҢЫЗ ... ~ -ЫҢЛАР ... ~ -ЫҒАР ... ~ -ЫҢЫЗДАР ... ~ -а:р

İncelenen lehçede (ağızda) ne tür çokluk 2'nci şahıs emir kipi eklerinin kullanıldığının açıklanması: алың ..., алыңыз ..., алыңлар ..., алығар ... 'alınız' ve her hangi başkası.

5. Gereklilik kipi:

-малы (дыр) ... ~ -асыдыр ... ~ -асы бар ... ~ Ø (çekim şekli yok).

İncelenen lehçede (ağızda) gereklilik (*zorunluluk*) anlamının nasıl verildiğinin açıklanması: мен алмалы ..., аласыйам ... ve her hangi başka türlü.

Çekim tablosunun yazılışı:

<i>ben almalıyım</i>	<i>ben almamalıyım</i>
<i>sen almalısın</i>	<i>sen almamalısın</i>
<i>o almalı</i>	<i>o almamalı</i>

V. Sıfat fiil

1. -ар, -ыр, -ур ... ~ -жак, -ажак ...

İncelenen lehçede (ağızda) bu türlerden hangisinin belirticilik görevinde kullanıldığının açıklanması.

Yani:

'Gelen kişi (kesin gelecek kişi) '

'Akan su (akmakta olan su) '

'Okunacak kitap (kesin okunacak kitap) '

Ayrıca, incelenen lehçede (ağızda) -ар, -ыр, -ур ... -жак, -ажак ... sıfat fiillerinin ne tür sentaks özellikleri üstlendiği de açıklanır.

2. -ДЫҚ ... ~ -ҒАН ..., ~ -АН ... ~ -МЫШ

-МЫШ ..., -ДЫҚ ..., -ҒАН (АН) ..., -ЧЫХ ... sıfat fiillerinin incelenen lehçede (ağızda) kullanılıp kullanılmadığını ve kullanılıyorsa da hangi anlamda olduğunun açıklanması.

Yani:

'Gelmiş olan kişi (gelmiş kişi) '

‘Satın almış olduğum at (alınmış at) ’

‘Gördüğüm kız’

‘Okuduğum kitap’.

VI. *Mastar, eylem adı*

-ма ... ~ -мақ ... ~ -ырға, -арға ... ~ -ыў, -уў ... ~ -ыш ...

İncelenen lehçede (ağızda) mastarın nasıl kullanıldığının açıklanması: -алма ..., алмақ ..., алырға ..., алуў ... ‘almak’ ve her hangi başka türlü.

Örneğin керек (кирәк ...), л’азым ... ‘lazım’ vs. kelimeleriyle birlikte -мақ, -ма, -ыш, -уў şekillerinin ve diğerlerinin eylem adı olarak kullanılıp kullanılmadığının açıklanması..

İncelenen lehçede (ağızda); ‘alasım geldi’: аласым қ’елди ... алғым килә, алғум ба (p) ... veya başka türlü nasıl söylenir?

Kelime Teşkili

1. Sahip olma eki

-лы, -лу, -ды ... ~ -лык, -лук, -лығ, -лу: ...

İncelenen lehçede (ağızda) ne tür sahiplik eki kullanıldığının açıklanması: атлы ..., атлиқ ..., атту ... ‘atı olan’, ‘atlı’ vb.

2. -сыз eki ... ~ yokluk eki.

İncelenen lehçede (ağızda) -сыз ekinin olup olmadığının ve çeşitlerinin açıklanması.

‘atsız kişi’: атсыз киши ..., ады д’оқ кижи veya başka şekilde nasıl söylenir?

3. İsme gelen küçültme ekleri.

Eklerin isimlerle olan uyumluluğunu ve kullanılabilirliğini belirleme: -кай, -ай / -шық, -чық / -ша, -ча / -шак, -чак / -ак / -лак / -аш / -чағаш / -ғана.

Akrabalık terimleri kullanılarak insanları ve eşyaları kasteden isimlere gelen küçültme eklerinin kullanılışında farklılık olup olmadığını açıklama.

4. Sayı sıfatları:

отуз, одус, вәтәр ... ~ үжөн: үжен ... ‘30’;

қырық, қырк, хәрәх ... ~ түртон, төртөн ... ‘40’;

елли, еллиқ, илиғ ... ~ бәжен, биесуон ... ‘50’;

алтмыш, алпыс ... ~ алтон, алдан ... ‘60’;

йетмиш, ситмәл ... ~ чеден, читон ... ‘70’;

İncelenen lehçede (ağızda) 30, 40, 50, 60 ve 70 sayılarının nasıl kullanıldığının açıklanması:

Bunun için denekten 10, 20, 30 vs. şeklinde 100'e kadar sayması istenebilir.

Okuryazar deneklerden sayıların yazılı olduğu kâğıttan sayıları ana dillerinde okumaları istenebilir. Aynı şekilde deneğe kaç yaşında olduğu ve ailesinde kaç kişi olduğu gibi sorular sorulabilir.

III. SÖZ VARLIĞI

Lehçe bilimcinin görevi lehçeler (ağzılar, şiveler) arasındaki kelime farklılıklarını göstermektir.

Örneğin, 'alın' *Azer.* алын ~ *Tat.* маңғай ~ *Hak.* хамах ~ *yak.* сү:с; 'inek'-*Kırg. Uy.* ~ *gün. Kırg.* сыйыр; 'kurt' *Trkm.* (Merv ağzı) мө: жөк ~ (Кыраç ağzı) курт vs.

İsimlerdeki değişmelere dair söz varlığı listesi

1. * 'alın' (алын ~ маңлай ~ чеке ~ сү:с ...)
2. * 'bıyık' (мурт ~ мыйық ~ ерин салы ~ кїрбе сағал ...)
3. * 'tavşan' (қойак ~ доўшан ~ қуобах ~ мулқач ...)
4. * 'kurt' (бө:ри ~ қу:рт ~ мө:жек ~ қашқыр ~ жәнавар ...)
5. * 'inek' (инек ~ сығыр ~ уй ~ кәлә ~ мал ...)
6. * 'sinek' (сиңек ~ чымын ~ милчәк ~ сахсырға ...)
7. * 'karınca' (қарынжа ~ кумурсқа ~ чүмүлә ~ кымырдағас ...)
8. 'çam' (қарағай ~ нарат ~ чам ~ хазы ~ бес ...)
9. 'söz' (қала:йы ~ ақ қорғұлчум ~ ақ құрғаш ~ қола ~ тәхлан ~ телеңир ~ тутурук ...)
10. 'bakır' (kırmızı, sarı) (бақыр ~ йөз ~ мис ~ хола ...)
11. 'dünür' (саўчы ~ жу:чу ~ гелечи ~ димчү ~ куда ...)
- 12.* 'kapı' (и:шик ~ қапы ~ калға ~ а:н ...)
- 13.* 'keçe' (кече ~ кийиз ...)
14. 'kendi' (өз ~ кенди ~ қот ~ бейе ...)
15. 'yüksek' (бийик ~ йүксәк ~ егиз ~ белент ~ йүже ~ ужа ...)
16. 'kolay' (қолай ~ чи:к ~ оңай ~ женил ~ аңсат ...)
17. 'yaşlı' (қары ~ қожа ~ қарт ~ қырған ...)
- 18.* 'koşmak' (қош- ~ чек- ~ көл- ~ йек- ...)
19. 'bulmak' (тап- ~ бул-)
- 20.* 'yazmak' (йаз- ~ бит- ~ суруй- ~ пас- ~ чий- ...)

Deneğe Sorulacak Soru Örnekleri

a) * işareti altındaki sorular: 'Siz bunu nasıl adlandırıyorsunuz?' (lehçe bilimci eşyanın kendisini veya resmini gösterir), 'Ben ne yapıyorum?' (lehçe bilimci fiili gösterir veya taklit eder).

b) * işareti olmayan sorular. Lehçe bilimci bu soruların şeklini ve içeriğini, tartışmanın yeri, yaş, eğitim düzeyi, deneğin mesleği ve yazılı Türkçeyi ve Rusçayı bilme seviyesi gibi somut şartlara göre kendisi değiştirebilir. Örneğin: 'Köpeğe benzeyen ve sürekli besi hayvanlarına saldıran büyük yırtıcı hayvana ne denir?' (kurt); 'Buranın ormanlarında ne tür ağaçlar yetişir?' (çam); 'Ne tür metaller biliyorsunuz? Kap kacakları, çaydanlıkları, kazanları, güğümleri neyden imal edersiniz?' (bakır).

İncelenen lehçede (ağızda) 'yüksek' anlamına gelen birkaç kelime olabilir. Bunların kullanımlarını netleştirmek için lehçe bilimci denekten şuna benzer bir cümleyi tamamlamasını isteyebilir: 'Bu ambar alçak, bu ev ise...' diye sorup Rusçadan 'uzun boylu kişi, yüksek dağ, yüksek ağaç' gibi bazı kelimeleri çevirmesini isteyebilir.

İncelenen lehçede (ağızda) 'kendi', 'kolay', 'bulmak' gibi kelimelerin anlamını açıklayabilmek için lehçe bilimci Rusça bilen denekten söz konusu kelimeyi içeren bir cümleyi ana diline çevirmesini isteyebilir veya (Bu iş zor değil. Burada 'zor değil' kelimesini hangi kelimeyle değiştirebiliriz?) gibi eş anlamlılık soruları sorabilir.

Kelime varlığı üzerine malzeme derlerken lehçe bilimci araştırılan lehçede ortaya çıkabilecek ikizleşme göz önünde bulundurarak bunları da açıklamalıdır.

Örneğin: *Trkm.* 'alın' а:лын // маңлай, 'kurt' қу:рт // мө:жек // бө:ри, *Alt.* 'inek' уй // сыйыр (kadınların konuşmasında), *Alt.* 'kurt' бөрү // бө:стөй (avcı argosunda) vs.

Dilin söz varlığındaki ikizleşme hadiselerinin kaynaklarından biri, dil dışı unsurların baskısı sonucu kullanımı yasaklanmış bazı kelimelerin yanında kadınların, erkeklerin vs. kullandığı örtmeceli (*euphemism*) kelimelerdir.

Örneğin: *Alt.* 'kadınların konuşmasında' кунад'ын 'inek' ('уй' kelimesinin yerine); *Alt.* 'avcı argosu', тулай 'tavşan' ('койон' kelimesinin yerine); *Hak.* 'avcı argosu', узун хузурух 'kurt' ('пү:р' kelimesinin yerine); *Çuv.* 'avcı argosu', тукмак 'kurt' ('кашнәр' kelimesinin yerine).

Bu yüzden, 'kurt' ve 'tavşan' kelimelerini açıklarken lehçe bilimci örtmeceye özellikle dikkatli bir şekilde yaklaşmalıdır.

IV. SÖZ VARLIĞI

Lehçe bilimcinin görevi, incelenen lehçede (ağızda) аш ..., ел ..., йу:рт ... kelimelerinin anlamını açıklamaktır.

1. аш (а°ш ~ а°ш ~ ас ...):

‘aş, yemek’, ‘çorba’, ‘lapa’, ‘pilav’, ‘başak ekmeği’, ‘arpa’, ‘tohum’; ‘meyve’, ‘çekirdek’, ‘ay çiçeği’; ‘ikram’, ‘ağırlama’, ‘cenaze yemeği’, ‘et’ ...

2. ел (°ел ~ эл ~ и:л ~ ил ~ йал ...):

‘ülke’, ‘yönetim’, ‘vatan’, ‘memleket’, ‘diyar’, ‘il’; ‘kabile birliği’, ‘kabile’, ‘soy’; ‘dünya’, ‘toplum’, ‘halk’, ‘beşeriyet’, ‘sakinler’, ‘iyi geçimli sakin’; ‘köy’; ‘yabancı’, ‘el’, ‘arı oğulu’ ...

3. йу:рт (йурт ~ йурд ~ йурт ~ д'урт ~ су:рт ~ сурт ...):

‘yurt’, ‘oba’, ‘göçebelere konakladığı yer’, ‘hayvan otlatılan yer’, ‘göçmenlerin terk ettikleri yer’; ‘ev’, ‘çiftlik’, ‘avlu’; ‘köy’; ‘vatan’, ‘halk’, ‘kamu’

Deneğe sorulacak soru örneği: ‘Sizde аш (а°ш ~ а°ш ~ ас ...) kelimesi var mı varsa ne anlama gelir?’

Kelimenin tam anlamını tam olarak açıklamada lehçe bilimci sorusunda eş anlamlı kelimelerden faydalanabilir.

Örneğin, *Trkm.* ‘и:л’ kelimesinin ‘халк’, ‘илат’; *Kzk.* ‘ас-томак’, *Kzk.* ‘ел-туған жер’ vs. şeklinde eş anlamlıları vardır.

Yazılı Türk dilini (Kazak Türkçesi, Türkmenistan Türkçesi vs.) bilen deneye lehçe bilimci ‘халк kelimesinin yerine kullanılabilecek anlamca yakın hangi kelime vardır?’, ‘туған жер kelime grubunun yerine kullanılabilecek anlamca yakın hangi kelime vardır?’ sorularını yöneltir.

Kısaltmalar

Azerbaycan Türkçesi.....	<i>Azer.</i>
Kırgız Türkçesi.....	<i>Kırg.</i>
Tatar Türkçesi.....	<i>Tat.</i>
Özbek Türkçesi.....	<i>Özb.</i>
Uygur Türkçesi.....	<i>Uy.</i>
Altay Türkçesi.....	<i>Alt.</i>
Tuva Türkçesi.....	<i>Tuv.</i>
Kazak Türkçesi.....	<i>Kzk.</i>
Hakas Türkçesi.....	<i>Hak.</i>
Türkmenistan Türkçesi.....	<i>Trkm.</i>
bakınız.....	<i>bk.</i>
karşılaştırmız.....	<i>krş.</i>
ve saire.....	<i>vs.</i>

